

ગુજરાતી વ્યાકરણ

વિષય : વ્યાકરણ
વિષયાંગ : સમાસ

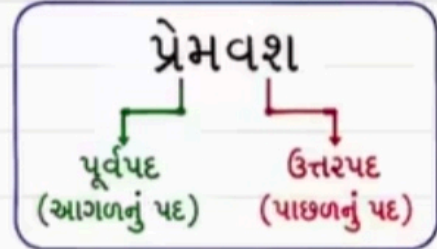
સમાસ

* ૧. પાયાની માહિતી

- સમાસ એટલે શું? જુદા જુદા અર્થવાળા બે કે તેથી વધુ શબ્દો જોડાઈને નવા અર્થવાળો એક શબ્દ બને તેને **સમાસ** કહે છે.
- શબ્દની રચના : સમ (સાથે) + આસ (બેસવું) = **સમાસ** (શબ્દોનું એકીસાથે બેસવું).

પદોની ઓળખ :

- **પૂર્વપદ** : આગળનું (પ્રથમ) પદ.
- **ઉત્તરપદ** : પાછળનું (બીજું) પદ.

(દા.ત. 'પ્રેમ**વશ**' શબ્દમાં 'પ્રેમ' પૂર્વપદ છે અને 'વશ' ઉત્તરપદ છે.)

* ૨. સમાસનું વર્ગીકરણ (મોભાના આધારે)

- સર્વપદ પ્રધાન** : તમામ પદો સમાન મોભાનાં હોય.
(દા.ત., દ્વંદ્વ સમાસ)

માતા-પિતા, દિવસ-રાત,
સુખ-દુઃખ, રામ-શામ

- એકપદ પ્રધાન** : એક પદ મુખ્ય અને બીજું પદ ગૌણ / આધીન હોય.
(દા.ત., તત્પુરુષ, કર્મધારય, દ્વિગુ, મધ્યમપદલોપી)

રાજપુરુષ, નીલકંઠ,
ત્રિપુર, પંચવટી,
ગુણવાન

- અન્યપદ પ્રધાન** : બંને પદો મળીને બનતું આખું પદ અન્ય પદ પર આધારિત હોય.
(દા.ત., બહુવ્રીહિ, ઉપપદ, અવ્યયીભાવ)

નીલકંઠ (જેનો કંઠ નીલો છે),
પીતાંબર (જેનું આંબરી પીળું છે),
ચથાશક્તિ, પ્રતિદિન, ઉપક્રમ

ગુજરાતી વ્યાકરણ

સમાસ

વિષય : વ્યાકરણ
વિષયાંગ : સમાસ

* ૩. સમાસના પ્રકારો અને મુખ્ય ઉદાહરણો

૧ દ્વંદ્વ સમાસ (સર્વપદ પ્રધાન)

- બંને પદો સમાન વ્યાકરણી મોભો ધરાવે છે અને વાક્યમાં સ્વતંત્ર વાપરી શકાય છે.

→ વિગ્રહ : અને, કે, અથવા.

→ પ્રકારો :

- સમુચ્ચય (અને) : માતાપિતા (માતા અને પિતા), રાધાકૃષ્ણ, દાભભાત.

- વૈકલ્પિક (કે / અથવા) : હારજીત (હાર કે જીત), પાંચસાત, ઊંચનીચ.

૨ તત્પુરુષ સમાસ (એકપદ પ્રધાન)

- પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદ વિભક્તિના પ્રત્યયેથી જોડાયેલા હોય છે.

→ ઉદાહરણો :

- દેશદાઝ = દેશ માટે દાઝ
- કૃલહાર = કૃલોનો હાર
- ભયમુક્ત = ભયમાંથી મુક્ત

૩ કર્મધારય સમાસ (એકપદ પ્રધાન)

- એક પદ વિશેષણ અને બીજું પદ વિશેષ્ય હોય અથવા ઉપમેય-ઉપમાનનો સંબંધ હોય.

→ ઓભષ/વિગ્રહ : રૂબી, એવા, તેવું, જેવી.

→ ઉદાહરણો :

- મહાદેવ = મહાન એવા દેવ
- મુખચંદ્ર = ચંદ્ર જેવું મુખ
- જીવનસુંદરી = જીવન રૂબી સુંદરી

ગુજરાતી વ્યાકરણ

વિષય : વ્યાકરણ
વિષયાંગ : સમાસ

સમાસ

4 દ્વિગુ સમાસ (એકપદ પ્રધાન)

- પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક હોય અને ઉત્તરપદ સમૂહ દર્શાવે.

→ ઉદાહરણો :

- નવરાત્રી = નવ રાત્રીનો સમૂહ
- ત્રિભુવન = ત્રણ ભુવનનો સમૂહ
- પંચપાત્ર = પાંચ પાત્રનો સમૂહ

નવરાત્રી

ત્રિભુવન

પંચપાત્ર

દ્વિગુ =

સંખ્યાવાચક
પૂર્વપદ

+

સમૂહ દર્શાવતું
ઉત્તરપદ

5 મધ્યમપદલોપી સમાસ (એકપદ પ્રધાન)

- અર્થ સ્પષ્ટ કરવા પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદની વચ્ચે લોપ થયેલું મધ્યમપદ ઉમેરવું પડે છે.

→ ઉદાહરણો :

- દીવાસળી = દીવો (પેટાવનારી) સળી
- વર્તમાનપત્ર = વર્તમાન (ખબર આપનાર) પત્ર
- વરાળચંત્ર = વરાળ(થી ચાલતું) ચંત્ર

દીવાસળી

વર્તમાનપત્ર

વરાળચંત્ર

મધ્યમપદલોપી =

પૂર્વપદ

(લોપ થયેલું)
મધ્યમપદ

ઉત્તરપદ

મધ્યમપદ લોપ થાય છે.

6 બહુવ્રીહિ સમાસ (અન્યપદ પ્રધાન)

- આર્થ સમસ્ત પદ વાક્યમાં અન્ય કોઈ પદનું વિશેષણ બને છે.

→ વિગ્રહ :

જેમનામાં-તેમનામાં, જેમને-તેમને, જેવું-તેવું.

→ ઉદાહરણો :

- દશાનન = દશ છે આનન (મુખ) જેનાં તે (રાવણ)
- ગજાનન = ગજના જેવું આનન જેનું તે
- અબળા = જેનામાં બળ નથી તે

દશાનન

ગજાનન

અબળા

બહુવ્રીહિ =

પૂર્ણ સમસ્ત પદ

અન્ય 600
વિશેષણ બને

ગુજરાતી વ્યાકરણ

વિષય : વ્યાકરણ
વિષયાંગ : સમાસ

સમાસ

7 ઉપપદ સમાસ (એકપદ પ્રધાન)

- આ સમાસમાં પૂર્વપદ ઉત્તરપદ સાથે વિભક્તિના પ્રત્યયથી જોડાયેલું હોય છે, પણ ઉત્તરપદ ક્રિયાપદ પરથી બનેલો શબ્દ હોય છે.

★ યાદ રાખો : વિગ્રહ કરતી વખતે ભવિષ્યકૃત્વંતનો 'નાર' પ્રત્યય લાગે ત્યારે ઉપપદ સમાસ બને છે.

→ ઉદાહરણો :

ક્રમ	સમાસ	અર્થ	ક્રમ	સમાસ	અર્થ
1	મનોહર →	મનને હરનાર	6	ગ્રંથકાર →	ગ્રંથ કરનાર
2	કાર્યકર →	કાર્યને કરનાર	7	જહાગીર →	જહાં (પૃથ્વી) જીતનાર
3	સર્વજ્ઞ →	સર્વને જણનાર	8	જીવરખું →	જીવને રાખનાર
4	સુખદ →	સુખને આપનાર			
5	પ્રેમદા →	પ્રેમને આપનાર			

60